

Fran Albrecht:

Epilog letošnji dramski sezoni.

Dolga leta smo živeli Slovenci brez svojega gledališča. Narodovi zločinci so se dobro zavedali, da je treba zatreti ljudstvu najprej oni organ, ki je najneposrednejši del narodovega kulturnega organizma, to je gledališče njegovo, ako mu hočejo uničiti kulturo. Gledališča so kulturni ponos narodov, kulminacija njih nacionalno - kulturne zavesti. Narod brez gledališča je kulturno onemel narod. Tako smo mi Slovenci kulturno onemeli, ko so brez posebnega vrišča še pred vojno zaprli Deželno gledališče v Ljubljani. Tako smo se temeljito pobarbarili, ko so v istem gledališču slovesno odprli kinematograf.

Da so brez posebnega vrišča zaprli gledališče, pravim; zakaj tisto pisarjenje po politično neprijateljskem časopisju malone ni šteti za resno in se vidi človeku neodkritosrčno, ker je v prvi vrsti hotelo kovati iz zadeve politični kapital. Zato se mi tu vsiljuje prašanje, smo-li Slovenci tedaj pred leti potrebovali svoje gledališče, zares potrebovali ga, pojmovali njegov pomen in poslanstvo tega najvažnejšega kulturnega instituta ter najeminentnejši izraz naroda? Menim, da ga nismo, nismo ga pojmovali in — ga zato nismo imeli! Zrel, kulturni narod bi vstal kot en mož in kamenjal voditelja, ki bi hotel svojemu ljudstvu nasilno zamašiti usta in uničiti najvišji izraz njegove besede. Mi pa smo živeli tedaj drugače, polni drugih brig in skrbi.

Mili bog! Kadar se spomnim tistih predvojnih dni na Slovenskem, tedanjih kulturnih in političnih dogodivščin, me stresa leden mraz, kakor bolnika v poslednji agoniji, ko zre pred osteklenimi očmi svoj futuristično groteskni sen. Da, bili smo bolni in smrti zapisani . . . vse je bilo polomljeno in nagnito pod nogami tega ljudstva. Kako nizko je pal njegov kulturni barometer in kakor da je proroškemu očesu že javljal strašno neurje. Najzoprnejša med vsem pa je bila naša „domača“ politika! Kulturni zgodopisec, ki kakor operatêr s secirskim nožem analizira in razkraja razvoj svojega naroda, ne more preko tistih dob, ne da bi se spotaknil ob dvoje imen, ki sta s svojim delom zgovorno tol-

mačili mizêrni nivô slovenske predvojne politike. Tiste politike, ki jo dolžim in obtožujem kot v prvi vrsti krivo, da je slovenska duša temeljito dozorela za vse, kar je kozmična previdnost poslala nanjo strašnega in nesluteneга . . .

Lani na jesen smo po dolgem, dolgem premoru odprli naše narodno gledališče v Ljubljani.

Slovensko gledališče! Kaj je gledališče ljudstvu, ki šteje poldrug milijon duš? Mnogo več nego golo zabavališče, nego samo orijentacija po tujih kulturnih svetovih. Merilo lastnih ustvarjalnih sil, izraz kulturne zavesti tega naroda in njegove umetniške produktivnosti in reproduktivnosti, ognjišče vsega rodneга in plemenskeга, žarišče domače besede, svetišče, v katerem so pred obličjem svete umetnosti vsi sloji tega naroda enaki, enaki v svojem zadnjem poslanstvu, da se iz brezimne črede prerodé v višje, globlje in boljše ljudi. Šola in leca lepote in resnice. Zato kritika gledališča, ki služi najvišjim namenom svojega naroda, ne more biti nikoli dovolj stroga. Zato žrtve ne smejo biti nikoli prevelike.

Tako namreč smo pojmovali svoje gledališče tedaj, pred letom dni, ko smo ga z ekstatičnimi srci slovesno otvarjali.

Iz vseh krajev mile domovine in nemile tujine so prihiteli rojaki, da se ogrejejo in okrepé ob ognju slovenske umetnosti. Tudi jaz sem prihitel med mnogimi, razviharjen in željan. Planil sem v gledališče ter zasedel svoj galerijski sedež in skril svoje oči v dlani, da bi ne videl na oder in ne čutil solza, ki so me palile na srcu, ko sem zaslišal prve zmedene, jecljajoče glasove te uboge, uboge pastorké naše. . .

Tam doli pred mano so igrali Govekarjeve „Rokovnjače“.

*

Ne nameravam pisati jeremijad, mislim, da je najboljšé, ako se pomenimo resno in stvarno. Zato si kar spočetka priznajmo, odkrito in brez zlega, da vzlic dvema gledališkima poslopjema v Ljubljani slovenskeга gledališča, slovenske drame, še nismo imeli in je še nimamo in je morda ne bomo imeli še dolgo vrsto let. To pa se mi ne vidi tako tragično, ako pomislim na trde borbe in težke usode, katerim je kljubovala slovenska kultura in umetnost od svojih prvih početkov ter primerjam ta facit s tistim blaženim Dunajem, ki je bil nekoč našim patrijotom vzor in nedosegljivi idol za vse, kar se tiče umetnosti. Tam vzlic stari pododovani tradiciji, na kateri mora zidati vsaka, predvsem pa

gledališka umetnost, popoln razpad gledališko-umetniških vrednot in samobitnosti, pri nas brez sleherne tradicije prvi početki, diletantski sicer, a vendar zbujujoči nade za bodočnost . . . Mi zidamo.

Da gledališke umetnosti ni mogoče ustvariti čez noč, nas je dovolj nazorno poučila letošnja sezona. O umetniški kvaliteti te sezone ni da bi mnogo govoril. Nudila nam je, kakor pač menda sezona vseh manjših gledališč po svetu, zelo raznotero blago, zelo raznolike vprizoritve, od odurnega pouličnega šunda do tistih svetlih razmahov kril, kjer začuti človek v duši dih resnične umetnosti. To so bili trenotki, žlahtno brušeni drobci, ki moralno in umetniško opravičujejo to letošnjo sezono. Da ni bilo teh, bi bili napravili križ čez vse in pomišljaj ter ne govorili o tem, kakor ne govori človek o svojem umazanem perilu. Vzlic tem pristnim draguljem, ki so zablesteli včasih iz grobih, neobrušenih talmbiserov, pa ne najdem v vsem letošnjem repertoarju predstave, ki bi bila v celoti tako zlita váse, tako harmonično in umetniško brezhibno igrana, da bi jo mogel nazvati neoporečno umetnino.

Dočim se je na primer v „Hamletu“ iz najprimitivnejšega diletantizma svojih soigrajcev odražal edini Nučič, ki je vrh vsega, da je bil kontrast še večji in celotna vprizoritev še pomanjkljivejši torzo! - govoril svojo vlogo srbohrvatski (problem, o katerem bi bilo treba obširneje govoriti), se je z ozirom na dostojno in solidno soigro vseh akterjev edino „Moč teme“ nekoliko približevala tisti harmonični umetnini, kakršne mora umetniški oder nuditi svojemu občinstvu. V „Moči teme“ se je zlasti Bratina s kreacijo Akima izkazal za talent, dasi tiči v njem preveč šablone in manj prvinskega, individualnega, ustvarjajočega doživetja. V ostalem pa niti „Moči teme“ radi številnih režijskih in igravskih nedostatkov ne morem nazvati vzorne prireditve.

Prav tako ne morem imenovati vzorne vpozoritve Molièrovega „Namišljenega bolnika“. Vsi ti neuspeli poskusi, ta liliputanska borba z giganti Shakespearjem, Tolstojem, Molièrom, so samo škandalozno poniževali in diskreditirali pred občinstvom njih veliko in edino umetnost. Tudi pri dramatikih druge vrste, kot sta Hauptmann in Ibsen, je bil naš letošnji ansambl že v hudih zadregah, najsitudi je v „Strahovih“ podal Nučič zanimiv tip (toda problematičen, kot je problematična vsa njegova umetnost) in se je v „Vozniku Henschlu“ skušala povzpeti Juvanova preko same sebe in nam podati zares naturalistično poentiran tip zablodne

ženske. Manjkalo je kril, manjkalo je globin; v sami zunanosti ne tiči skrivnost igravske umetnosti.

In kaj bi dejal resen ocenjevavec k Strindbergovemu „Pelikanu“? . . . Skomignil bi z rameni in se ozrl raje po občinstvu, ki je z nedolžno začudenostjo gledalo Bratino in Bukšekovo ter ni moglo pojmovati nezaslišane tragike, povzročene po bestijalno brezsrčni ženski. Šele v Šaričevi smo zaslutili nekaj, kar je zakrivalo njo samo. Pa baš to je ves misterij te in vsake umetnosti: da zakrije umetnina umetnika. Mi pa smo v vseh ulogah in v vseh igrah zrli letos neprestano — ne tistih oseb, ki žive v drami svoje posebno življenje — marveč naše mile znance in znanke, ki jih srečujemo vsak dan na ulici.

Pa kaj bi! Preskočimo nepregledno vrsto importiranih burk in veseloiger, teh strašnih neizogibnosti, ki polnijo blagajno in ponižujejo umetniški nivô gledališča, ne zato, ker so burke, marveč ker so slabe burke, dasi poznamo tudi dobre komedije, teh neizogibnosti pravim, s katerimi je kolebala sezona k svojemu mučnemu koncu in je dramaturg Golia laviral preko opasnih zadreg. Preglejmo, kaj je slovensko gledališče nudilo občinstvu slovenskih, jugoslovanskih novosti, ako že izvzemši enega ruskega in enega češkega dela — Jiráskove „Laterne“ — nismo videli nobenega novega resnega dela ostalih sorodnih plemen, dasi sta na priliko Wyspiański in Przybyszewski prav zanimiva dramatika! Ne konstatirajmo, da bi zahteval Cankarjev spomin vse drugačnega počaščenja, nego je bila neverjetno zanikrna vprizoritev dramatično šibkega „Jakoba Rude“. Ne ustavljajmo se ob Nučičevih kozerijah in dijalogiziranih feljtonih, oglejmo si Vojnovića in njegovo „Smrt majke Jugovićev“. Ivo conte Vojnović je v Hrvatih nekak oficijelni poeta laureatus, neoficijelno pa ga, zlasti mlajši, odločno odklanjajo, podčrtujoč njegove šibke strani. „Smrt majke“ je kot pesniško delo v sredini med srbsko narodno pesnijo in scenično dekorativnostjo, ki je menda romanskega izvora. Za nas je bil večer velezanimiv, ker so se neobičajno potrudili i igravci i režija. Dali so jo s precejšnim aplombom in to je bila predstava vsaj dostojna. Edina pa, ki je visoko segala preko vseh akterjev (toda ne pri vseh reprizah) je bila Borštnik-Zvonarjeva; pri premijeri je s svojo zrelo igro visoko nadkrilila gromki Nučičev patos. In kakor smo spodobno počastili delo bratskega hrvaškega poeta, prav tako smo po svoji šegi omalovažujoč vprizorili Jurčičevega „Tugomerja“, s katerim smo otvorili Dramsko, prejšnjemu nemško

gledališče. Ta ubogi, od avstrijske cenzure preganjani „Tugomer“! Mislil bi človek, da ga bo videl zdaj v svobodnem kulturnem narodu vsaj na tistem višku, ki ga dopuščajo dane razmere. To se ni zgodilo. Predstava je bila slabša, nego bi smela biti, skrajno slabo režirana, brez komparzerije, da o škandaloznih kostumih teh starih Slovanov niti ne govorim. V resnici, da sem član gledališkega konsorcija, bi se čutil sokrivega . . . Ako omenim še Finžgarjevo „Verigo“ (prevzaprav edino dramsko novost), ki vsebuje par lepih dramatičnih zapletljajev, a je v svojem bistvu vendarle samo „zgodba“ in ki sem jo videl v Špicarjevem gledališču na Jesenicah v nekaterih figurah celo boljše igrano nego v Ljubljani, ter Funtkovo „Za hčer“ in Špicarjevega „Pogumnega Tončka“, je program letošnjih novosti izčrpan. Meškove „Na smrt obsojene“ so vrgli kar tako v naglici na oder. —

In kakor ne najdem v letošnjem repertoarju harmonične umetnine neoporečnih vrednot, prav tako v kvantitativno dokaj številnem ansamblu ne najdem igravca neoporečnih, nadpoprečnih vrlin in zmožnosti. Bilo je angažiranih dokaj igravcev in igravk, a vendar nismo imeli niti enega, ki bi ga mogel nazvati velikega umetnika. Gotovo, Danilo je star, preizkušen, rutiniran igravec. Edini, ki zna govoriti naravno, brez patetičnega poentiranja posameznih besed, kar je nam Slovencem bolj tuje nego našim južnejšim bratom. Toda Danilo ne zna svoje uloge skoro nikoli in je navezan na večno „plavanje“. Da pa je prvi predpogoj ne samo začetnika, marveč vsakega igravca znati svojo ulogo vsaj toliko, da njegovo neznanje ne moti vse njegove igre, to ve Danilo sam prav dobro. Tudi Povh, menim, bi imel dovolj sposobnosti za resnega igravca precejšnjih umetniških kvalitet, ako bi imel kaj smisla za to. On namenoma in vedoma ponižuje svojo ulogo, tira jo k tlom in jo omalovažuje. Ljubi opereto in je bliže varietetu, nego resni drami. Virtuoz je nemara, umetnik nikoli. Edini, ki vsaj hoče ustvarjati in doživljati, je Nučič, dasi je tisti kult, ki so ga skušali vprizarjati nekateri ž njim in ž njegovo umetnostjo ter tako poniževati v človeku umetnika, ki v svojem bistvu mora ogorčeno odklanjati vsak zunanji teater, čisto navaden humbug. V Nučiču je velika ambicija, potencirana energija, združena z nervozno častihlepnostjo, in manj inteligence. Njegovo umetniško pojmovanje je čuda tendencijozno. Njegov umetniški temperament je razpoloženje sentimentalnega klasičnega junaka. Njegovo ustvarjanje je pretirano polaganje barv, druge vrh druge,

podčrtavanje, akcentuiranje. Njegovim modernim ulogam manjka realističnosti: on je vedno klasičen junak. Romanski patos je njegov element, zato je nam Slovincem, ki smo najbliže ruski enostavnosti in preprostosti, bolj tuj, nego Hrvatom ali Srbom. Vzlic vsemu je bil Nučič, dasi v vseh ulogah na las podoben samemu sebi, edini igravec v kvalitativno beraškem letošnjem ansamblu, ki se ga mora pravzaprav nazvati igravca; tega mu ni moč oporekati. Vsi drugi bi na resnično umetniškem odru bili v prvi vrsti štatisti, dasi ne tajim in ne zanikam izvestnih zmožnosti Bratine in Železnika, ki sta v prvih pričetkih svojega razvoja in Ločnika, Preka in Novaka, ki so začetniki in jih zato ni mogoče presoditi.

Malone isto je z damami, med katerimi je najsimpatičnejša Šarićeva. V nji je prirodna inteligenca, ženska elasticiteta in emocija. Neprijateljica šablone, je ustvarila originalno bajko „Kosovske djevojke“, bajko pojočih linij in kretenj, doživela nadzemski lik Cankarjeve Nine, a pala v „Bajki o volku“ na nivô šablonske medlosti in brezizraznosti. Bukšekova je elegantna rutinerka, ki se ume v veseloigri sijajno kretati in ima smisla tudi za resne, umetniško težke vloge, kot je mati v Strindbergovem „Pelikanu“. Njena igra je dekorativno lepa, torej bolj zunanja in preštudirana, nego doživljena. Tudi Marjanovičeva je bila v svoji igri zgolj dekorativna. Demonska, coprniška ženska, z viharji in potresi v svoji duši, bi mogla biti Juvanova, ako bi njena igra očitovala več inteligence. Njen silni temperament, ki se je razodeval v ulogi Hauptmannovega „Voznika Henschla“, in mestoma v ulogi Anisje v Tolstega „Moči teme“, bi lahko rodil žlahtne umetniške sadove. Zelo slična po svojem temperamentu je Vera Danilova, ki obeta postati vsaj interesantna, ako ne velika igravka, česar o ostalih gospodičnih niti ne morem trditi. —

Zanimiva v letošnji sezoni so bila nekatera gostovanja. Zagreb nam je dal dvoje gostov: Borštnika in Miletičevo. Dočim se je Miletičeva v „Pelikanu“, kjer je uloga rastla preko nje, ponesrečila, je Borštnik v svoji znani ulogi „Kralja na Betajnovi“ dal ne bogve kako originalen, a vestno naštudiran in minucijozno izdelan tip. V „Bajki o volku“ je nastopil Šest, ki je pokazal zlasti režiserske zmožnosti. Imeli smo goste z — Vrhnike, ki so simpatični Cankarjevi rojaki, imeli smo srednješolsko mladino („Lepa Vida“, „Matiček“, „Tekma“), med katerimi smo odkrili mnogo mladostne ljubezni do umetnosti in klíce talenta, ki bi se

z vestno nêgo mogoče razvili v prospeh slovenske Talije; že po zaključku sezone pa smo doživeli še dvoje delavskih prestav, v katerih so nastopili izključno delavci za delavce, ter čisto na kraju Schönherrjevo „Ženo-vraga“, ki so jo vprizorili tržaški gostje Skrbinšek, Martinčevič in Pavlinova in ki je po svoji umetniški višini dosegla najboljšo, kar nam je nudila letošnja sezona.

*

Ta prva sezona po dolgem, vse predolgem odmoru je bila torej prvi poskus. To je prvi zalet, prvo prhutanje kril. Vse smo pretipali, v vsem smo se preizkusili. Če je ostalo samo pri poskusu, ne zadene krivda v toliko igravcev, ki so bili izvečine začetniki, in vodstva, ki je obupno pričelo vprizarjati same burke in klownijade, marveč v prvi vrsti tiste, ki sem jih navedel uvodoma in ki so nasilno prekinili mirni razvoj slovenske drame, in tiste, ki so s svojim protikulturnim in neciviliziranim delom sejali v naše ljudstvo semena, da je dozorelo za veliki svetovni zločin.

Gledališki konzorcij, ki je pred letom prevzel upravne posle, si je pridobil čast, da je oprostil slovensko Talijo nemoralnega posiljevanja. Zdaj je dopolnil svojo dolžnost, ker je prav tako nemoralno, izrabljati umetnost v kupčijske svrhe. Kakor vse kulturne zavode, mora tudi centralni gledališči prevzeti vlada in država. Potem bo tempelj lepote nehal biti torišče osebnih intrig, majčkene ambicioznosti, nekritične samozaljubljenosti in nediscipliniranosti, ki je tako bohotno florirala v nezdravem ozračju letošnje sezone, marveč odprta arena plemenitih tekem in borb.

Nisem pesimist. Verujem v razvoj slovenske drame in dramatične umetnosti. Naš oder umetniško še zdaleka ni dozorel in zato ni čas, da bi se prerekali o zrevolucijoniranju tega odra, kot morajo to z vso nujnostjo razmišljati vsa srečnejša kulturna ljudstva. Toda Slovenci smo kulturno vedno živeli skokoma. In ako danes med nami pojmovanje gledališke umetnosti še ni seglo dosti preko Krpanove kobile, ni to, mislim, izključno krivda občinstva. Moral bi se nam roditi predvsem velik dramatik in prav tako genijalen interpret njegov, kar je bilo v kulturno in politično zaostalem in provincijalnem narodiču, v katerem so nedostajali vsi predpogoji za to, skoro nemogoče. Pač pa je to mogoče v politično in kulturno neodvisnem ljudstvu, ki živi zavestno življenje, umevajoč svoje cilje in svoje poslanstvo v družini narodov.

35*

Dolžnost vlade kot najvišjega organa svojega ljudstva je, da bistro pojmuje vsa kulturna stremjenja tega naroda in jih pospešuje. Dolžnost vlade je tedaj tudi pravilno pojmovanje umetnosti, kot najdragocenejšega uda narodovega kulturnega organizma. In kakor je v slovenski duši živela potreba po lastnem vseučilišču, v katerem bi naša veda stopila tekmujoč v krog svetovne znanosti, prav tako živi v njej potreba po centralnem gledališču in gledališki umetnosti, ki bi v najvišji možnosti svojega izraza reprezentirala in manifestirala hrepenenje slovenske duše po lepoti in resnici.

Stano Kosovel:

Sestri.

Padla si, sestra? In zdaj se bojiš
na ramo naložiti križ,
ker je težak?

Hotela z dobrim zamenjati zlo,
hotela biti si drevo,
in zdaj si — slak?

Poprej si menila, da se poznaš,
pa komaj zdaj moči tehtaš,
zdaj, ko visi

usoda tak nizko ti nad glavó,
da tožbe je ne odženoó,
ne plači vsi?

Ne obupuj, sestra! Naj tvoja moč
prebije ta jeklen obroč, —
nič se ne boj!

In če te ostavijo vsi ljudje,
naj verno tvoje bo srce;
jaz sem s teboj!